

ZORUNLU EĞİTİM ÇAĞINI GEÇMİŞ ENGELLİ BİREYLERİN DURUMLARININ İNCELENMESİ

Zülfıye Gül ERCAN¹, Feyza Nazan GÜNDÜZ²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1082068

Makale Geçmişi:

Geliş 03.03.2022

Kabul 31.05.2022

Anahtar Kelimeler:

Eğitim,

Özel Eğitim,

Engelli Bireyler,

Aile

ÖZ

Bu araştırma zorunlu eğitim çağını geçmiş olan engelli bireylerin günümüzdeki durumlarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenine göre planlanmıştır. Araştırma gönüllük esasına göre engelli yetişkin çocuğu olan yedi aile üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın verileri görüşme tekniği ile toplanmış ve araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik ve betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda; engelli bireylerin, engel derecelerinin orta ve ağır seviyede olduğu, geçmişte engelli bireylerin tümünün üniversiteye bağlı eğitim-rehabilitasyon merkezinden hizmet aldıkları, ailelerin çocuklarının eğitim süreçlerinde erişilebilirlik ve yemek hizmetlerinde sorun yaşadıkları, alınan eğitimin çocukların akademik, günlük yaşam ve sosyal becerilerine katkı sağladığı bulunmuştur. Ayrıca araştırmada tüm ailelerin çocuklarının geleceklelerinden kaygı duydukları, bundan dolayı engelli bireylere yönelik bakım evlerinin kurulmasını istedikleri, engelli çocuklarının eğitimlerinin yaşam boyu yoğun bir şekilde devam etmesi gerekliliğine dikkat çektikleri ve çocuklarının rahatça katılabilecekleri sosyal etkinlikler düzenlenmesinin de önemli olduğunu ifade ettikleri belirlenmiştir.

EXAMINATION OF THE STATUS OF PERSONS WITH DISABILITIES WHO HAVE PASSED THE COMPULSORY EDUCATION AGE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1082068

Article History:

Received 03.03.2022

Accepted 31.05.2022

Keywords:

Education

Special Education

Handicapped Individuals

Family

ABSTRACT

This research was conducted in order to examine the current situation of persons with disabilities who have passed the age of compulsory education. The research was planned according to the case study pattern, which is one of the qualitative research methods. The research was conducted on seven families with adult children with disabilities on a voluntary basis. The data of the study were collected by interview technique and semi-structured interview form was used in the research. The obtained data were evaluated by content and descriptive analysis. As a result of the research this study reviews that persons with disabilities have moderate and severe disability degrees and received services from a university-affiliated educational rehabilitation center in the past; families have problems about accessibility and food during their children's education life; and the education of their children contributes to the academic, daily life and social skills of their children. In addition, all families are concerned about the future of their children, so they demand to establish nursing homes for persons with disabilities and they point out the need for an intensive lifelong education for their children with disabilities, they also state that it is important to organize social activities that their children can participate in comfortably.

* E-29563864-050.04.04-62280 nolu Etik Kurul kararı ile uygun bulunmuştur

¹Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, zgulercan@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7532-5251

²Dr., Trakya Üniversitesi Dış İlişkiler Birimi, feyzanazangunduz@trakya.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-9505-8560

Alıntılanmak için/Cite as: Ercan, Z. G. ve Gündüz, F.N.. (2022), Zorunlu Eğitim Çağını Geçmiş Engelli Bireylerin Durumlarının İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31 (2), 460-479.

GİRİŞ

Nüfus artışı, yaşamı koruyan ve uzatan tıbbi gelişmeler, doğurganlığın azalması nedeniyle yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde payının büyümesi, dolaylı olarak kronik hastalıkların artması, engelliliği insanlığın doğal bir parçası haline getirmiştir (Kritsotakis ve diğerleri, 2017, s. 4952; Vinayagam, 2019, s. 1; Zheng ve diğerleri., 2016, s. 2). WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından çıkartılan Dünya Engellilik Raporu'nda (2011) dünyadaki engelli birey sayısının gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek olduğu, bu ülkelerde engelli kişilerin engelli olmayan kişilere göre daha sağlıklı, daha yoksul, daha düşük eğitilmiş olduğu, istihdam edilme açısından en düşük grupta yer aldıkları, bireysel bağımsızlıklarını kazanamadıkları ya da sınırlı seviyede kazanabildikleri, sosyal hayata katılımlarının olmadığı ya da sınırlı düzeyde olduğuna dikkat çekilmektedir. Yine bu raporda dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'inin bir tür engellilik yaşadığından bahsedilmektedir (WHO, 2015, s. 2.3). Buna göre dünya genelinde yaklaşık 1,2 milyar insanın engelli olduğu, sağlıklı insanların da yaşam süreleri içinde geçirecekleri bir kaza ya da hastalık nedeniyle engelli adayı olma ihtimallerine dikkat çekilmiştir. Engelli bireyin yanı sıra ailesinin de engellilik durumundan etkilenmesi sebebiyle bahsi geçen bu grubun daha da büyüebileceği belirtilmektedir (Gündüz, 2022, s. 8; Shakespeare, 2018, s. 1; World Bank, 2021). Engelli bireylerin genel nüfus içerisindeki oranı hakkında kesin bilgi vermek zor olmasına rağmen, ülkemizde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'ne göre 3 yaş ve üstü olup en az bir engeli olan nüfusun oranının yaklaşık yüzde 6,9 olduğu belirtilmiştir. Erkeklerde yaklaşık yüzde 5,9 olan bu oran, kadınlarda ise yüzde 7,9 düzeyindedir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022, s. 5). Küreselleşen dünyada bu oranları belirleyen ve etkileyen faktörlerin başında yoksulluk bulunmaktadır ki yoksulluk, sağlık hizmetlerinden faydalanma ve eğitime erişimi etkilemekte, düşük eğitsel vasıflara sahip olma ise istihdam edilebilmeyi ortadan kaldırmaktadır.

Genel olarak engellilikle ilgili tanımlamalara bakıldığında, kesin bir tanım yerine mevcut durum ya da ilerideki olası durumları dikkate alabilecek tanımlamaların tercih edildiği görülmektedir. Çünkü bu tercihle toplumun özel gereksinimli bireylere ihtiyacı olan imkânları sağlayarak, birçok yeti kaybının engel olmaktan çıkarılabileceği umulmakta ve vurgulanmak istenmektedir (Demirtaş, 2019, s. 42). Yapılan tanımlara bakılacak olursa engellilik; kişinin toplumsal faktörler ya da sahip olduğu yetersizliklerden dolayı dezavantajlar yaşaması, yaşına, cinsiyetine, sosyal ve kültürel özelliklerine bağlı olarak kendi rolünü gerçekleştirememesi (Sapancı, 2013, s. 26) ya da farklılıklarından dolayı engeli olan bireyin toplum tarafından dikkate alınmaması, göz ardı edilmesiyle ortaya çıkan ve toplumsal baskıyı yansıtan durum olduğu vurgulanmaktadır (Burcu, 2015, s. 323). Ulusal ya da uluslararası sözleşme ve mevzuatlarda engellilik ve engelli bireyler şu şekilde ifade edilmektedir: Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2001 yılında geliştirilen İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlıkın Uluslararası Sınıflandırmasında engellilik; sağlık koşulları ile kişisel ve çevresel faktörler arasındaki dinamik bir etkileşim", Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 2008 yılında yürürlüğe giren Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmesinde engelli bireyler; "diğer insanlarla eşit temelde toplumsal yaşama tam ve etkin katılımlarını kısıtlayan davranışsal ve çevresel engeller ile etkileşim içerisinde olan uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da duyuşsal bozukluklara sahip kişiler" olarak tanımlanmaktadır. 2005 tarihli 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun'da ise engelli birey "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey" olarak tanımlanmıştır (Metin, 2017, s. 324,325).

Engellilik, çeşitli faktörler nedeniyle geçici ya da kalıcı olma durumu oluşturabilmektedir. Farklı disiplinlerde engelliliğin algılanma şeklini, engellilik temelli sorunlara yaklaşımı ve müdahale şekillerini ortaya koyan modellerden bahsedilmektedir. Bu modellerin daha çok tıbbi ve sosyal alanlarda geliştiği görülmektedir. Tıbbi modelde engellilik, bireyin yaşamsal faaliyetlerini kısıtlayan bir durumdur, doğuştan ya da sonradan oluşan herhangi bir nedenle "normal"den farklılaşmayı ifade eder. Bu farklılaşma bireyin bedeninde oluşan hastalık ya da sakatlıktan kaynaklanabilir. Bu durumda bireye sağlanacak tıbbi destek ve tedavi ile çözümlenmesi ya da birey üzerindeki etkisinin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Sosyal modelde ise bireyin kendisinin sahip olduğu yetersizlikten ziyade, engelliliği meydana getiren toplumsal etkilere odaklanılmaktadır ve engellilik, bireyin çeşitli işlev eksikliklerinden dolayı toplumla tam olarak bütünleşmesinin önünde çevresel ve toplumsal engeller bulunmasından kaynaklanmaktadır. Tıbbi modelde engellilik bireye atfedilirken, sosyal modelde ise engellilik toplum temelli bir duruma atfedilmektedir. Engelliliği önlemek ya da engelli bireylerin toplumla bütünleşmesini sağlayarak engelliliğin olumsuz etkilerini minimum seviyeye indirmeye yönelik müdahaleleri geliştirmek ve gerçekleştirmek amacıyla, farklı disiplinlerde "ekonomik model, coğrafi model, biyo-psiko-sosyal model gibi hibrid modellerden de bahsedilmeye başlandığı görülmektedir (Köten & Erdoğan,

2014, s. 19; Metin, 2017, s. 323, 324; Oliver, 2013, s. 1024, 1025; Palmer & Harley, 2012, s. 358,359; Zajadacz, 2015, s. 192, 193, 194).

Engelli birey sayısının toplum genelinde hızla artması birçok ülke engelli bireylerin daha fazla sosyal yaşama, eğitime ve iş yaşamına katılabilmesi için yaşamın birçok boyutunda yasal düzenlemeler, görsel ve basılı medyada, sosyal medyada bilgilendirme ve farkındalık çalışmalarına yönelmiştir. Bu kapsamda ülkemizde de son yıllarda ciddi düzenlemeler ve eylem planları yapılmaya başlanmıştır. 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile engellilere yönelik ayrımcılık tanımlanmış, yasaklanmış, engellilerin toplumsal yaşama katılımı, erişilebilirlikleri vb. konularda önemli düzenlemelere gidilmiştir (Örneğin; bazı alanlarda vergi muafiyeti ya da vergi indiriminden faydalanmak, ücretsiz ya da indirimli seyahat hakkı, kültürel ve sosyal etkinliklere erişim kolaylığı, bazı cihazların devlet tarafından karşılanması, eğitim-rehabilitasyona erişim imkânı, istihdama yönelik eğitimler, evde/kurumda bakım, engelli bakım aylığı ya da emeklilik aylığı vb.) (Seylim, 2021, s. 2220). Ancak yasal düzenlemeler ve mevzuatlarla sunulmaya çalışılan bu hakların ve hizmetlerin arzulanan düzeyde ilerleme kaydedemediği görülmektedir. Engelli bireylerin toplum içinde tam olarak ve etkin biçimde yer alabilmeleri yasal düzenlemelerden ziyade toplumsal açıdan kabul edilmeleri ve görünür olmaları ile ilgilidir. Engelli bireyler, eğitim, istihdam, sosyal ilişkiler, mülkiyet, sağlık gibi alanlarda çeşitli dezavantajlar yaşamaktadırlar. Bu dezavantajlar, engelli bireylerin kamusal alandaki hareketliliğini, eğitim ve iş olanaklarına erişimlerini güçleştirmekte, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerine ulaşmalarını kısıtlamakta, onların yoksullaşmalarına yol açmakta ve onların toplumsal hayata katılımını da engellemektedir. Bu durum onların sosyal açıdan dışlanmalarına ve yok sayılmalarına, mekânsal olarak sınırlı alanlarda yaşamalarına, meslek sahibi olamamalarına ya da sınırlı meslekleri seçmelerine yol açmaktadır (Köten & Erdoğan, 2014, s. 27, 28).

Erişkin engelli bireylerin karşılaştıkları zorluklar ve yaşadıkları sosyal dışlanma yüzünden, engelli çocuklarının damgalandığını düşünen ve bu yönde çevrelerinden tepki bekleyen annelerin çocuklarının sosyal ortamlarda yer alabilme ihtimalleri de oldukça düşüktür. Engelli çocukların ebeveynlerinin, engelli çocuğa sahip olmayan ebeveynlerden daha depresif ve endişeli oldukları, suçluluk, utanç duyguları yaşadıkları, çocuklarının gelecekteki bakımına ilişkin endişe taşıdıkları ve engelliliğin aile yaşamına getirdiği sınırlılıklar, yaşam boyu bakımının getireceği zorluklardan kaynaklanan kaygılara sahip oldukları vurgulanmaktadır. Çocukların zihinsel engellilik derecesi arttıkça ebeveynlerin daha fazla karamsarlık, umutsuzluk, depresyon yaşadıkları, stres düzeylerinin arttığı ve ailelerin gelir seviyeleri düştükçe umutsuzluk, depresyon gibi yaşadıkları olumsuz duyguların da derinleştiği ifade edilmektedir (Karadağ, 2014, s. 491, 492).

Engelli bireylerin toplumla bütünleşebilmeleri, kabul edilir ve görünür olmaları kamusal hizmetlerden faydalanmalarına bağlıdır. Hizmetlerin nitelikli olarak sunulması, sürdürülmesine ilişkin dönütler özellikle yasa koyuculara ve uygulayıcılara önemli dönütler sağlamaktadır. Ancak engelli bireylerin ve ailelerinin sosyal yaşama katılmada karşılaştıkları zorluklar, eğitim sağlık-rehabilitasyon, sosyal hizmetlere erişim zorlukları fark edilmedikçe ilgili kurumlar ve yetkililer bundan haberdar olamamaktadırlar. Örneğin; sağlık, bakım, eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine, sosyal-kültürel etkinliklere erişim, uygun kurumların ve ilgili alan uzmanlarının bulunmasındaki güçlükler, meslek edinmeye yönelik eğitim almadaki zorluklar, hizmetlere erişimde uygun kurum ya da uzmanların olmaması ya da bunlara erişilememesi, hizmetlerin seçiminde, sunumunda, karar alma süreçlerine katılımdaki zorluklar, iş ve kariyer edinmeye yönelik eğitimleri alamama, çok vurgulanmasa da aile kurma ya da kendi mutluluklarını inşa edememe ve yoksulluk bu zorluklardan bazılarıdır (World Bank, 2011).

Engelli bireylerin yukarıda bahsedilen hizmetlere erişimindeki ilk basamak tanılama ve eğitim ile başlamaktadır. Bu imkâna erişebilen bireyler sonrasında diğer hizmetlere de imkânlar dâhilinde ulaşabilmektedirler. Bu açıdan engelli bireylerin eğitimleri onların sonraki yaşamları için anahtar görevi görmektedir. Dünyada yaşanan insan haklarına yönelik olumlu düşünceler, eğitim alma hakkının her birey için vazgeçilmez haklar arasında olması anlayışını kazandırmıştır. Örneğin; BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, BM Eğitim, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi sözleşmesinin 5. Genel yorumu 17. maddesi, Anayasanın 42. Maddesi, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu gibi ulusal ve uluslararası mevzuatlarda, eğitim hakkının devletler tarafından tüm vatandaşlarına tanınmasını, yaşam boyu devam etmesini, temel eğitim düzeyinde ücretsiz olmasını sonraki kademelerde çeşitlendirilmesini, bireysel özellikleri ve olanakları ölçüsünde herkese açık olmasını hükme bağlamaktadır. Bununla beraber günümüzde eğitimde dezavantajlı gruplara pozitif ayrımcılık yapılması düşüncesi egemen olmaya başlamıştır. Bu açıdan bakılacak olursa engelli bireylerin ihtiyaçlarına göre eğitsel yerleştirilmeye tabi olmaları önemlidir. Türkiye’de engelli bireyler için bu süreç Milli Eğitim Bakanlığı’na (MEB) bağlı okullarda ilk ve orta eğitim kademesinde 27 yaşa kadar devam etmekte, sonrasında MEB’e bağlı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde ilgili mevzuatların izin verdiği ölçüde (haftada iki saat bireysel ve dört saat grup eğitimi) devam etmektedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği,

2018). Alanyazında engelli küçük çocuklar ve gençlere yönelik çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte yetişkin engelli bireylerle ilgili çalışmaların sınırlılığı dikkat çekmektedir. Bu gruptaki yetişkin engelli bireylerin ilgili hizmetlerden yararlanıp yararlanmadığına dair nicel veriler çeşitli raporlarda yer almaktadır ancak nitel veriler oldukça sınırlıdır.

Yapılan bu çalışmada, araştırma konusunu oluşturan bireyler için “özel gereksinimli birey” ifadesi yerine, “engelli birey” ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir. Bunun ilk nedeni ulusal ve uluslararası yasal mevzuatlarda “engelli ya da engelli birey” ifadelerinin yer alması, ikinci nedeni ise bireylerin sahip oldukları yetersizlikleri sebebiyle toplumsal yaşamda ve günlük yaşamda karşılaştıkları zorluklara dikkat çekilmek istenmesidir. Çünkü bireylerin yetersizliklerine bağlı özel gereksinimleri karşılandığında, ihtiyaç duydukları hizmetler ve eşit erişim hakkını hedefleyen düzenlemeler sunulduğunda, toplumsal yaşama uyumlarının artacağı ve “engellenmişlik” durumuna dönüşmeyeceğine inanılmaktadır. Yapılan bu çalışmada erken dönemden itibaren özel eğitim hizmetlerinden faydalanan ve günümüzde bir yetişkin olan engelli bireylerin ve ailelerinin süreçlerini inceleme ve günümüzde sosyal yaşama katılım durumlarını betimlemek amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışma ile ilgili bir başka amaç ise ilgili kurum ve kuruluşların bu gruptaki bireylere dikkatini çekebilmeğidir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli: Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tekniğine göre desenlenmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 41). Durum çalışması, bir olayı meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve görmek; bir olaya ilişkin olası açıklamaları geliştirmek ve bir olayı derinlemesine değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2015, s. 268).

Çalışma Grubu: Amaçlı örnekleme yöntemlerinden, ölçüt örnekleme göre belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme, belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışmak istenildiğinde tercih edilir ve gözlem birimleri belli niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumlardan oluşturulabilir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2015, s. 92).

Çalışma grubu, Sağlık Bakanlığı’na bağlı tam teşekküllü hastaneden, MEB’e bağlı Rehberlik Araştırma Merkezi tarafından tanımlanmış ve içinde buldukları dönem itibarıyla zorunlu eğitim yaşını geçmiş engelli bireylerin ailesinden oluşmaktadır. Çalışmaya konu olan yetişkin engelli bireylerin ailesine ulaşabilmek için, öncelikle ailelerin yaşadıkları ilde eğitim ve rehabilitasyon konusunda ilk kurumsal hizmeti sunan, üniversiteye bağlı eğitim ve rehabilitasyon merkezi çalışanları ile görüşülmüştür. Çalışanların yönlendirmesi ile ilde MEB’e bağlı özel eğitim ve rehabilitasyon kurumlarıyla da iletişime geçilmiştir. Yetişkin engelli bireylere yönelik bilgilerdeki eksiklikler ve sınırlılıklar nedeniyle tekrar üniversitenin eğitim ve rehabilitasyon merkezi ile görüşülmüştür. Orada uzun zamandan beri görev yapan eğitimcinin yönlendirmesiyle merkezin erişime izin verilen, geçmişe dönük kayıtları incelenmiştir. Kayıtlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda on yedi ailenin araştırma ölçütlerini sağladığı bulunmuştur. On yedi aileyle iletişime geçilmiş ve altısının iletişim bilgilerinin güncel olmadığı tespit edilmiştir. On bir aile ile iletişime geçilmeye çalışılmıştır. İki aile çalışmaya katılmayı reddetmiş, iki aileye ise hiçbir şekilde ulaşamamıştır. Kalan yedi aile araştırmaya katılmaya gönüllü olmuşlardır. Bu ailelerden beşinin bir çocuklarının, ikisinin ise iki çocuklarının da engelli olduğu belirlenmiştir. Özetle çalışma kapsamında yedi aileyle şimdi yetişkin olan engelli çocukları (dokuz çocuk) hakkında görüşülmüştür. Araştırmaya katılan ailelere ve çocuklarına ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Katılı mKodu	Ebeveyn Eğitim Durumu	Ebeveyn Meslek	Aile Türü	Çocuğun Yaşı	Çocuğun Tanısı ve Derecesi
K. 1	K1A: İlkokul K1B: İlkokul terk	K1A: Ev hanımı K1B: Emekli/ Fırıncı	Çekirdek	K1Ç1: 36 K1Ç2: 42	K1Ç1: Serebral Palsi ve Zihinsel Engel- ağır K1Ç2: Zihinsel Engel- orta
K. 2	K2A: İlkokul K2B: İlkokul	K2A: Ev hanımı K2B: Emekli/ Taksici	Çekirdek	K2Ç1: 47	K2Ç1: Serebral Palsi ve Zihinsel Engel- ağır
K. 3	K3A: İlkokul terk K3B: İlkokul	K3A: Ev hanımı K3B: Emekli/ Tamirci	Çekirdek	K3Ç1: 39 K3Ç2: 41	K3Ç1: Zihinsel Engel- ağır K3Ç2: Zihinsel Engel- orta
K. 4	K4A: Lise	K4A: Ev hanımı	Parçalanmış	K4Ç1: 33	K4Ç1: OSB* - ağır

	K4B: Ortaokul	K4B: Emekli/ Serbest			
K. 5	K5A: İlkokul K5B: İlkokul	K5A: Ev hanımı K5B: Emekli/ Memur	Çekirdek	K5Ç1: 45	K5Ç1: Zihinsel Engel ve Epilepsi- hafif
K. 6	K6A: İlkokul K6B: Ortaokul	K6A: Ev hanımı K6B: Emekli Memur	Çekirdek	K6Ç1: 43	K6Ç1: Zihinsel Engel- hafif
K. 7	K7A: Ortaokul K7B: Üniversite	K7A: Ev -hanımı K7B: Emekli Memur	Çekirdek	K7Ç1: 37	K7Ç1: OSB- orta

*OSB: Otizm Spektrum Bozukluğu

Tablo 1 incelendiğinde, çalışmaya konu olan engelli dokuz bireyin 33-47 yaş aralığında olduğu, ikisinin otizm spektrum bozukluğu (OSB), ikisinin zihinsel engel ve Serebral Palsi, birinin zihinsel engel ve epilepsi, dördünün ise sadece zihinsel engel tanısının olduğu; dördünün engel seviyesinin ağır, üçünün orta ve ikisinin hafif olduğu görülmektedir. Engelli bireylerin annelerinin öğrenim durumları incelendiğinde; bir annenin ortaokul, dört annenin ilkököl, bir annenin lise mezunu olduğu, bir annenin ise hiçbir öğrenim kademesinden mezun olmadığı; bir babanın üniversite, iki babanın ortaokul, üç babanın ilkököl mezunu olduğu ve bir babanın ise hiçbir öğrenim kademesinden mezun olmadığı görülmektedir. Ailelerin mesleki durumları değerlendirildiğinde; tüm annelerin ev hanımı olduğu, babaların hepsinin emekli olduğu dikkat çekmektedir. Çalışma grubundaki yedi aileden altısının çekirdek aile, birinin parçalanmış aile olduğu; ayrıca ailelerin hepsinin il merkezinde yaşadıkları belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları: Araştırmada kullanılmak üzere engelli bireylerin durumlarını belirlemeye yönelik on beş sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formunun ilk bölümünde engelli bireyler ve ailelerine ilişkin demografik bilgileri içeren sorular, ikinci bölümünde ise engelli bireylerin ailelerine yöneltilmiş açık uçlu görüşme soruları bulunmaktadır. Bu sorular, şimdi yetişkin olarak nitelendirilebilecek engelli bireylerin, geçmiş ve güncel durumlarını betimlemeye yönelik sorulardan oluşmuştur. Sorular; tanılanma sürecine, eğitim sürecine, engelli bireylerin eski ve güncel gelişimsel durumlarına, günlük yaşamlarına, kurmuş oldukları ilişkilere, karşılaştıkları sorunlara, ailelerin beklentilerine ilişkin görüşlerini içermektedir. Görüşme formunun ikinci bölümündeki soruların hazırlanmasından önce ilgili alanyazın taranmış ve görüşme soruları belirlenmiştir. Görüşme sorularının kolay anlaşılır, somut ve açık uçlu olmasına özen gösterilmiştir. Hazırlanan görüşme soruları ile ilgili uzman görüşü alınmış ve görüşme sorularına son hali verilmiştir. Görüşmeler esnasında katılımcıların gerçek isimleri gizli tutulmuş ve katılımcılara kod isimler verilmiştir. Görüşmeler katılımcıların uygun oldukları vakitlerde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 30 ila 45 dakika sürmüştür.

Verilerin Toplanması: Araştırmanın verileri görüşme tekniği ile toplanmış ve araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin toplanmasından önce T.Ü. Sosyal Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan araştırma izni alınmıştır (Karar no: E-29563864-050.04.04-62280). COVID-19 pandemi koşullarından dolayı görüşmeler telefon ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin tamamı ikinci araştırmacı tarafından yapılmıştır. Görüşme öncesinde araştırmacı kendisini tanıtmış, görüşme yapacağı annelere araştırma ile ilgili bilgi vermiş ve annelerin sordukları sorulara araştırmanın amacı doğrultusunda cevaplar vermiştir. Görüşmelerin ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınacağı ve kayıtların sadece araştırmacılar tarafından dinleneceği bilgisi verilmiş ve ailelerden gerekli izinler alınmıştır.

Verilerin Analizi: Verilerin analizinde, betimsel ve içerik analizinden faydalanılmıştır. Betimsel analizde, bireylerin görüşlerini dikkat çekici bir biçimde yansıtmak amacı ile doğrudan alıntılara yer verilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2011, s 239). İçerik analizi, yazılı ve/veya sözlü şekilde hazırlanmış olan dokümanların sistematik bir şekilde çözümlenmesidir. İçerik analizinde sözlü ya da yazılı veriler araştırmanın amacına uygun bir şekilde sistematik olarak sınıflandırılır, özetlenir, kategorilendirilir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2015, s. 259, 263).

Verilerin analizinde öncelikle ses kayıtları hiçbir düzeltme yapılmadan yazılı hale getirilmiştir. Çalışmada katılımcılar 'K' şeklinde sıra numarasına göre kodlanarak belirtilmiştir. Katılımcıların çocuklarında da aynı şekilde kodlama gerçekleştirilmiştir. Veriler özetlenerek temalara ayrılmıştır. Kategoriler ve temalar isimlendirilirken katılımcıların görüşlerindeki kelime veya kelime grupları tespit edilmiştir. Sonrasında kategori isimleri bu kelime veya kelime gruplarına göre verilmiştir. Çalışmada görüşülen katılımcıların araştırma konusu ile ilgili ifadelerine yer verilmiş, konu dışında kalan ifadelerine yer verilmemiştir.

BULGULAR

Çalışma kapsamında ailelerle yapılan görüşme sonucunda elde edilen bulgular tablolar halinde ve ailelerin verdikleri yanıtlardan doğrudan alıntılar yapılarak sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmaya Dâhil Edilen Ailelerin Engelli Çocuklarının Tanılanma Dönemine İlişkin Görüşleri (f=9)

Kategori	Temalar	Alt Temalar	f
Tanılanma	Tanılanma Dönemi	0 - 3 yaş 4 yaş ve sonrası	6 3
	Önerilen Hizmetler	Özel eğitim Özel eğitim, fizik tedavi ve rehabilitasyon	4 5

Tablo 2’de araştırmaya katılan ailelerin, geçmişe yönelik çocuklarının tanılanma süreçlerine dair ifadeleri incelendiğinde; o dönemde altı çocuğun sıfır-üç yaş arasında, üç çocuğun ise dört yaş sonrasında tanı aldıkları bulunmuştur. Çocukların tümünün, tanılandıkları dönemde özel eğitime yönlendirildikleri, beş çocuğun aynı zamanda fizik tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerine de yönlendirildiği belirlenmiştir. Araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının *tanılanma dönemleri* ve *önerilen hizmetlere* yönelik görüşleriyle ilgili örnek ifadeler aşağıda yer almaktadır.

K1: İlk çocuğu için “İlkokula gittiğinde tanı konuldu. yüzde 40 zihinsel engelli dediler.” İkinci çocuğu için “İki günlükken havale geçirdi sonra, serebral palsi dediler ... Fizik tedaviye yönlendirildik. Sonra tren garının orda bir yere götürdük. ilkokuluna götürdük. Bir yandan da merkezine (İldeki devlet üniversitesine bağlı bir merkez) devam ettik.”

K2: “İki aylıkken tanı konuldu. Beş-altı aylıkken de ateşli hastalık geçirdi. Netleşene kadar gezindik durduk.”

K3: Her iki çocuğu için “İlkokula başlamadan tanıları konuldu. tarafında bir eğitim okulu (ildeki Rehberlik Araştırma Merkezi) vardı, orda tanısını koymuşlardı. ... İkisini de ...’ a (İldeki devlet üniversitesine bağlı bir merkez) götürdük.”

K6: “Bize eğitim önerildi. Bireysel eğitim olarak başladı, özel alt sınıfta da eğitim aldı. Sonrasında 23 yıl hanımdan da eğitim aldı merkezde.” (İldeki devlet üniversitesine bağlı bir merkezde eğitimci olarak çalışan kişi)

K7: “Bir buçuk yaşında konuşması durdu. Ankara’da babamın arkadaşı olan profesöre gittik, beni hemen o gün yönlendirdi. ... iki yaşında tanı konuldu.”

Tablo 3. Araştırmaya Dâhil Edilen Ailelerin Engelli Çocuklarının Eğitim Süreçlerine İlişkin Görüşleri (f=9)

Kategori	Temalar	Alt Temalar	f
Eğitim Süreci	Yönlendirilen Kurumlar	Üniversiteye bağlı öz. eğt. ve reh. merkezi	9
		MEB’e bağlı özel alt sınıflar	5
	Alınan Hizmetler	Çocuk için	
		Özel eğitim	9
Özel eğitim + fizik tedavi ve rehabilitasyon		3	
Özel eğitim + diğer	5		
Aile için			
Aile eğitimine katıldım	2		
Aile eğitimine katılmadım	5		
Psikososyal destek	-		
Maddi destek aldım	4		
Maddi destek almadım	3		
Eğitim Sürecinde Yaşanılan Zorluklar	Ulaşım ve yemek	5	
	Diğer (engelliliğe yönelik tutum)	4	

Tablo 3 incelendiğinde, çalışma grubundaki engelli çocukların tanı aldıkları dönemde ilgili kurumlar tarafından ilde özel eğitim ve rehabilitasyon hizmeti veren kurum olan devlet üniversitesine bağlı merkeze yönlendirildikleri tespit edilmiştir. Buradaki eğitim süreci içerisinde tüm çocukların merkezde sunulan özel eğitim hizmetlerinden faydalandığı, zorunlu eğitim yaşına gelen çocuklardan beşinin hem MEB’e bağlı özel alt sınıflara devam ettikleri, hem de merkezdeki eğitime devam ettikleri, üçünün engellerinden dolayı özel eğitim ile birlikte fizik tedavi ve rehabilitasyon programlarına katıldıkları, beş çocuğun ise ihtiyaçları ve yetenekleri doğrultusunda merkezde sunulan temel hareket eğitimi, oral-motor terapi, seramik eğitimi vb. eğitimlere katıldıkları belirlenmiştir. Ailelere çocukları ile ilgili herhangi bir destek alıp almadıkları sorulduğunda ise

araştırmaya katılan yedi aileden ikisi çocuklarıyla birlikte aile eğitimine katıldıklarını diğerleri aile eğitimlerine katılmadıklarını belirtmişlerdir. Yine bu yedi aileden dördü devletten maddi destek aldıklarını, üçü ise almadıklarını, ama belediyenin sağladığı birtakım imkânlardan faydalandıklarını belirtmişlerdir. Ailelerin tümü psikososyal destek almadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak görüşme içerisinde, aileler çocuklarıyla birlikte eğitim etkinliklerine katıldıkları, merkez bünyesindeki psikososyal servis, özel eğitim, fizik tedavi ve rehabilitasyon birimlerinde görev yapan uzmanlardan ihtiyaç duyduklarında destek aldıklarını da belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan ailelerden beşi eğitim sürecinde ulaşım ve yemek hizmetleri konusunda zorluk yaşadıklarını, ikisi kendi imkânları olduğu için sorun yaşamadıklarını belirtirken, ailelerden dördü çocuklarının engel durumlarının ağır olmasından dolayı zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan ailelerin, *yönlendirilen kurumlar, alınan hizmetler ve eğitim sürecinde yaşanan zorluklar* ile ilgili örnek ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

K1: İkinci çocuğu için “Çok zor yürüyordu benim çocuğum, otobüse binmek çok zor oluyordu. Bindiğimizde de herkes bize bakıyordu. ‘Otobüse binemiyorsa araba tut’ derlerdi.”

K3: Çocukları için “Hiç devlet okuluna gitmediler. (İlk çocuğu için) ‘Yaşı büyük, ikiden başlasın’ dediler. Sonra ikisini de merkeze (İldeki devlet üniversitesine bağlı bir merkez), ... hanıma (merkezde eğitimci olarak çalışan kişi) götürdüm. Spora filan götürdüm, ikisini de.”

K4: “Özel alt sınıfta oraya kayıt ettiler, hiç sorun yaşamadım, (İldeki devlet üniversitesine bağlı bir merkez) merkezine de götürüyordum. Birtakım kurslara da katıldık orada.”

K6: “Bize eğitim önerildi. Bireysel eğitim olarak başladı, özel alt sınıfta da eğitim aldı. Sonrasında 23 yıl hanımdan da eğitim aldı merkezde (İldeki devlet üniversitesine bağlı bir merkezde eğitimci olarak çalışan kişi). Oradaki eğitimlere katıldık biz.”

K7: “Sekiz yaşında bir sene geç okula başladı. Engelliler sınıfı vardı, tüm engelliler aynı sınıftaydık. Yüzmeye başlattılar, spor yapturdular.”

Tablo 4. Araştırmaya Dâhil Edilen Ailelerin Engelli Çocuklarının Eğitimlerine İlişkin Ebeveynlerinin Görüşleri (f=7)

Kategori	Temalar	Alt temalar	f
Ebeveyn Görüşleri	Eğitimin Katkısı	Alınan eğitimin çocuğun becerilerine katkısı Oldu Olmadı	5 2
	Eğitimin Çocukta Geliştirdiği Beceriler	Eğitimin çocukta geliştirdiği beceriler Akademik beceriler Günlük yaşam becerileri Motor beceriler Gelişme olmadı	2 3 3 2
	Ailenin Eğitimden Beklentileri	Çocuğa yönelik Öz bakım (tamamen bağımsız) Akademik beceriler Motor beceriler Sosyal beceriler Eğitime yönelik Eğitim süresinin ve sıklığının artması Eğitimin şekli ve içeriğinin düzenlenmesi	7 2 4 2 3 2

Tablo 4’e göre çalışma grubunu oluşturan yedi ailenin engelli çocuklarının eğitimlerine ilişkin görüşleri incelendiğinde; beş aile, çocuklarının gelişimine eğitimin katkısı olduğunu, iki aile katkısı olmadığını belirtmişlerdir. Ailelerden ikisi çocuklarının okuyabildiklerini, basit toplama, çıkarma ve çarpma işlemi yapabildiğini, üç aile çocuklarının kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde öz bakım becerilerini kazanabildiklerini, üç aile çocuğunun motor becerilerinde gelişme olduğunu belirtmişlerdir. Ailelere çocuklarının eğitimlerinden beklentileri sorulduğunda ise ailelerin tümü çocuklarının öz bakım ihtiyaçlarını bağımsız yapabilme becerileri kazanmasını, iki aile akademik beceriler edinmesini, dört aile motor becerilerinin gelişmesini, iki aile de sosyal becerileri kazanmış olmalarını istediklerini belirtmişlerdir. Ailelere genel olarak eğitimden beklentileri sorulduğunda ise üç aile eğitimin sıklığının ve süresinin artırılmasını (her gün ve yaşam boyu), iki aile çocuklarının özelliklerinden dolayı ayrı eğitim almaları ve eğitimin içeriğinin zenginleştirilmesi gerektiğine dair beklentilerini dile getirmişlerdir. İki aile ise herhangi bir fikir beyan etmemiştir.

Araştırmaya katılan ailelerin, *eğitimin çocuklarına katkısına ilişkin görüşleri, eğitimin çocukta geliştirdiği beceriler ve ailenin eğitimden beklentileri* ile ilgili örnek ifadeleri aşağıda yer almaktadır.

K1: İlk çocuğu için “... katkısı oldu tabii. Aldığı eğitim sayesinde kendine yetecek kadar okuyabiliyor. Engelliler Merkezinin müdürü de ona iş buldu. serada çalıştı, sonra üniversitenin bahçivan kısmında çalıştı, oradan da emekli oldu.”

K2: “Çarpım tablosunu biliyor. Okumayı biliyor işte. Gazete okuyor.”

K3: “Gitmeseydim ben hiçbir şey öğretemezdim... Evde kahvaltı yapıp yiyorlar, silip süpürüyorlar, bana yardım ediyorlar.”

K4: “Eğitim engel gruplarına göre yapılmalı, özbakım yapılabilmeli bu çocuklara. Özbakıma daha da ağırlık verilsin bence.”

K7: “... sürekliliği eğitim alabilsin isterim. Bakım evlerinin yapılmasını isterim.”

Tablo 5. Araştırmaya Dâhil Edilen Ailelerin Engelli Çocuklarının Kişisel Gelişimine İlişkin Görüşleri (f=7)

Kategori	Temalar	Alt Temalar	f
Kişisel Gelişim	Günlük Yaşam	Kendisi ile ilgili sorumlulukları alabilir	3
		Ev ile ilgili sorumlulukları alabilir	3
		Hiç sorumluluk alamaz	4
	Sosyal İlişkiler	Sadece ebeveynleri ile ilişki kurabilir	2
		Aile üyeleri ile ilişki kurabilir	2
		Yakın çevresi ile ilişki kurabilir	5
	Ev Dışında Yapılan Etkinlikler	Alış-veriş yapabilir	2
Aile ve arkadaş toplantıları, deniz, piknik ya da gezilere katılabilir		3	
Ev dışında etkinlik yapılmıyor.		2	
Ev Dışında Yaşanılan Güçlükler	Erişilebilirlik	5	
	Sosyal tepkiler/dışlanma	7	
Ailelerin Kaygıları	Çocuğun geleceğine ilişkin kaygı	7	
Ailelerin Beklentileri ve Önerileri	Bakım	7	
	Eğitim	3	
	Sosyal etkinlikler	7	

Tablo 5 incelendiğinde; araştırmaya dâhil olan yedi aileden üçü çocuklarının kendileriyle ilgili sorumlulukları alabildiklerini, üçü evle ilgili sorumlulukları alabildiklerini, dördü ise çocuklarının hiçbir sorumluluğu üstlenemeyeceklerini belirtmişlerdir.

K3: İlk çocuğu için “... çay koyar. Bulaşık yıkar. Sabah çıkayım evden, Ç1’e bırakınca evi gözüm arkada kalmıyor. Hepsini yapıyor.”, İkinci çocuğu için “Sabah kalkar, saçını tarar, kahvaltısını yapar.....”

K6: “Kişisel bakımını yapıyor ve ev işlerini de yapar. ...”

K1: İlk çocuğu için “Kendi işini görür.”, İkinci çocuğu için ise “Mümkün değil, onun her şeyini ben yapıyorum.”

K5: “Tek başına devam edemez. Muhakkak bir bakıcı olması lazım...”

Ailelerden ikisi çocuklarının sadece kendileriyle ilişki kurabildiklerini, iki aile çocuklarının sadece aile üyeleriyle ilişki kurabildiklerini, beş aile ise çocuklarının yakın çevresi ile ilişki kurabildiklerini ifade etmişlerdir.

K7: “Kimselerle muhatap olmaz. Bir tek benimle ilgilenir. Alt katta abim oturuyor üstte biz. Aşağı bile gitmez ki. Bahçeye de çıkmak istemez gezmeyi de sevmez.”

K5: “Herkesi sever. Komşular gelip geçerken hep laf atar, ona o da cevap verir.,

K3: “Herkesi sever. ... kimi görsün konuşur, 10 yıl önce gördüğünü görse konuşur. Herkes ile anlaşır ama ben her yere gitmelerine izin vermiyorum.”

Ailelerden ikisi çocuklarıyla birlikte alışverişe çıkabildiklerini, üçü aile arkadaş toplantılarına, seyahate, denize ya da pikniğe gidebildiklerini ifade etmişlerdir.

K1: İlk çocuğu için “Emekli de oldu, artık hava güzelse dışarı çıkıp yürüyüş yapar, hava kötüyse camdan bakar. Evde kendi işini görür.”

K2: “Ev dışında yazın denize gidiyoruz. Ev gezmelerine gidiyoruz.”

K3: “Ev dışında çarşı pazar, market harici bir yere gitmiyoruz.”

K4: “Biz birlikte her yere gideriz.”

K5: “Pikniğe gidiyoruz, mesela. Başka ne yapayım ki... Uzunköprü'ye gidiyoruz.”

K7: “Ev dışında pek rahat olamıyoruz, bir etkinliğimiz yok.”

Ailelerden beşi ev dışında yapılan etkinliklere katılmakta güçlük yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ailelerin tümü özellikle sosyal etkinliklere katılırken zaman zaman sosyal açıdan dışlanabildiklerini belirtmişlerdir.

K5: “Eskiden, arabamız olmadan önce çok dertler çektik. Mesela otobüsten inince nöbet geçiriyordu, ne yapacağımızı şaşırıyorduk. ...”

K3: “... İlk önce servis olmalı, her yere götürülmek için birileri lazım. Yalnız gidebilecek bir ortam olmalı anneler sürüklenmemeli. Ben sıkıla sıkıla gidiyorum, beni çok rencide ettiler yolculuklarda.”

K7: “Yürütemiyorum. Yeni oyuncaklara filan takılmaya başladı, birkaç senedir. Ben artık başa çıkamıyorum. Marketlere girip de saldırmaya başladı. Artık tutamıyorum, ben onu, artık onunla markete pazara çıkamıyorum o yüzden.”

Ailelerin tümü kendilerinden sonra engelli çocuklarının gelecekleri/yaşamları konusunda kaygılandıklarını, engelli çocuklarının ileriki yaşamları için bakım/huzur evlerinin kurulması gerektiğini belirtmişlerdir.

K4: “Kendi özbakımını yapamadığı için ilerisi için çok ciddi kaygımız var...”

K5: “Benim çocuğumu devlet takip etsin, bakım evine alsın... Biz bir müddet sonra hizmet edemeyeceğimiz zamana geleceğiz. Ne olacak o zaman? Kendi paramızla bakıcı mı tutacağız? ...”

K6: “... Bakılacak bir alan yaratılsın...”

Ailelerin üçü çocuklarının eğitimle ilgili beklentilerinin olduğunu ifade ederek eğitimin yaşam boyu sürdürülmesini önermişlerdir. Ayrıca ailelerin tümü engelli çocukları için geziler, sosyal etkinlikler ve hobi edinmelerini sağlayacak kurslar ya da atölyeler oluşturulmasını da önermişlerdir.

K4: “Eğitim engel gruplarına göre yapılmalı, özbakım yapılabilmesi bu çocuklara. Özbakıma daha da ağırlık verilsin bence. Sosyal aktiviteler olmalı, spor aktivitelerine ağırlık verilmeli.”

K7: “... sürekli eğitim alabilsin isterim.”

K5: “Bakım evi olması çok zor bir şey değil. ...'de güzel bir okul, atölyeler ve her şey olsun. Bir yer yapsınlar işte, ben de orda çalışırım da, hizmet de ederim, her şeyi yaparım. ...”

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Zorunlu eğitim çağını geçmiş olan engelli bireylerin günümüzdeki durumlarını incelemek amacıyla yapılan çalışmadan elde edilen bulgular alan yazın ile desteklenerek tartışılmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; engelli bireylerden altısının tanılarının sıfır-üç yaş arasında, üçünün ise dört yaştan sonra konulduğu belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil olan çocukların tümü tanılandıkları dönemde özel eğitime, beş çocuk özel eğitim ve fizik tedavi-rehabilitasyon hizmetlerine de yönlendirilmişlerdir. Günümüzden yaklaşık 30-40 yıl öncesinde erken çocukluk döneminde tanı almış olan bu çocukların, uzmanlar tarafından özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine yönlendirilmesi erken tanı ve müdahale açısından oldukça önemlidir. Ailelerle yapılan görüşmelerde tanı konma sürecinin çoğunlukla çocuklarının yaşadıkları sağlık sorunlarıyla ya da çocuklarının gelişimlerinde hissettikleri farklılıkla beraber başladığı anlaşılmıştır. Ailelerin yaşadıkları bu problemlere çözüm arayışı, onların sağlık kurumlarına müracaat etmelerine, bu kurumlarda yapılan tıbbi değerlendirmeler ve müdahaleler ise tanılama süreçlerinin başlamasına yol açmıştır. Dört ve üzeri yaşlarda olan çocuklar için ise gelişimsel ve akademik becerilerde gözlemlenen farklılıkların görünür hale gelmesi aileler, yakın çevre ya da öğretmenler tarafından fark edilebilmesine, dolayısıyla tanılanma süreçlerinin başlamasına neden olmuştur. Serebral Palsi, epileptik nöbetler daha fazla tıbbi müdahale ve takip gerektiren hastalıklardandır. Ayrıca algısal sorunlar da çocukların gelişimlerdeki farklılıkları daha fazla görünür kılmaktadır. OSB de çocukluk çağında gelişimdeki farklılıklarla karakterize olup iletişim sorunları, uyum sorunları, takıntılı davranışlar ve aile içerisinde yarattığı olumsuzluklar nedeniyle ebeveynleri en fazla çözüm arayışına iten durum olarak ortaya çıkmaktadır. Alanyazında çocukların gelişimsel açıdan değerlendirilmelerinde, hekim görüşünün, gelişimsel değerlendirmenin yanı sıra ailelerin çocuklarıyla ilgili gözlemlerinin ve fikirlerinin de önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Erken çocukluk döneminde gelişimsel sorunların erken tespitinde sıklıkla, gelişimsel takipler ve tarama testleri kullanılmaktadır. Çocuk doktorları, klinik muayene ve gözlem yoluyla gelişimsel gecikmelerin sadece yüzde 30'unu yakalayabilmekte, doğru ve

uygun gelişim tarama testi ile bu oran yüzde 70-80'lere ulaşmaktadır. Çocuklarıyla sürekli birlikte olan ailelerin çocukları hakkındaki görüşleri de gerek hastalıkların gerekse gelişimsel farklılıkların fark edilmesinde önemli olmaktadır. Yapılan çalışmalarda eğitim düzeyi fark etmeksizin ailelerin çocukları ile ilgili kaygılarını uzmanlara ilettiklerinde ve bu kaygılar ciddiyetle ele alındığında, uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmelerde yüzde 80 oranında gelişimsel bir sorunun tespit edildiği ortaya konmuştur (Glascoe, 2000; Halfon ve diğerleri, 2004; Kuleli-Sertgil, 2014, s. 60). Erken tanımanın erken müdahale programlarının kapısını açarak uzun vadede olumsuz sonuçların oluşmasını engelleyebildiği vurgulanmaktadır (Moore & Goodson, 2003). Erken tanı, özel eğitimin bir an önce başlatılması, gelişim ve öğrenmenin en hızlı olduğu dönemlerde engelli küçük çocuklara gerekli desteklerin sunulması açısından oldukça önemlidir. Tüm engel grupları için erken çocukluk döneminde çocuklara sunulan erken müdahale hizmetleri, engelliliğin çocuk ve ailesi üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek açısından yararlı olmaktadır. Erken müdahale kapsamında, ailelerin çocuklarıyla ilgili uzmanlara erişmesi, kendisi ve çocuğu için gerekli destekleri alması, çocuk için uygun şartların oluşturulmasına katkı sağlamanın yanında çocuğun ve ailenin de gelişmesine katkı sağlayabilmektedir (Akçin, 2017, s. 142,167; Ateş, 2019, s. 12,13; Senemoğlu, 2005, s. 10, 11).

Araştırma bulgularına göre, çocukların tümünün tanıldıktan sonra üniversitenin özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri sunan merkezine yönlendirildikleri tespit edilmiştir. Tüm çocukların merkezde sunulan özel eğitim hizmetlerinden faydalandığı, zorunlu eğitim yaşına gelen çocuklardan beşinin hem MEB'e bağlı özel alt sınıflara, hem de merkezdeki eğitimlerine devam ettikleri, üçünün engellerinden dolayı fizik tedavi ve rehabilitasyon programına katıldıkları, beş çocuğun ise ihtiyaçları ve yetenekleri doğrultusunda merkezde sunulan temel hareket eğitimi, oral-motor terapi, seramik eğitimi vb. eğitimlere katıldıkları belirlenmiştir. Bu sonuca göre engelli çocukların o dönemde mevcut şartlarda katılabildikleri tüm hizmetlerden faydalandıkları söylenebilir. Yapılan görüşmelerde ailelerin çocuklarıyla birlikte eğitim etkinliklerine katıldıkları, merkez bünyesindeki psikososyal servis, özel eğitim, fizik tedavi ve rehabilitasyon birimlerinde görev yapan uzmanlardan ihtiyaç duyduklarında destek aldıkları da belirlenmiştir. Araştırmaya katılan ailelerin şimdi birer yetişkin olan engelli çocuklarının tanındıkları o dönemde (tahmini 1980 ve sonrası), oldukça yeni sayılan bu hizmetleri alabildikleri için şanslı oldukları ve bu hizmetleri alabilmelerinde yaşadıkları ilin ve ilde bulunan üniversitenin önemli katkı sağladığı düşünülmektedir.

Ülkemizde konuyla ilgili alanyazına bakıldığında özel eğitime yönelik yasal, sistemli çalışmaların 20. yüzyılın başlarına kadar dayandığı görülmektedir. 1926 yılındaki Türk Medeni Kanunu, 1949 yılındaki Korunmaya Muhtaç Çocuklar Yasası ve 1957 yılında çıkarılan 6660 sayılı yasayla korunmaya muhtaç çocuklardan özel eğitime gereksinimi olan çocukların eğitimi (yetersizliği olan ya da özel yeteneği olanlar) Milli Eğitim Bakanlığı'nın güvencesi altına alınmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ve 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmündeki Kararname ile engelli çocuklara yönelik eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri, içerik ve sunum açısından yasal zemine oturmuş, 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile de engelliliğin önlenmesi, eğitim rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğe ilişkin sorunların çözümlenmesi, her bakımdan gelişmeleri ve önlerindeki engellerin kaldırılmasına yönelik tedbirler alınması, topluma katılımlarının ve sunulacak hizmetlerin koordinasyonunun sağlanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda korunmaya, bakıma veya yardıma ihtiyacı olan aile, çocuk, engelli, yaşlı ve diğer kişilere sosyal destek ve hizmetler sunulmaya başlanmıştır. 2007 yılında çıkarılan 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile engelli bireylerin özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerini özel öğretim kurumlarından almalarına imkân tanınmıştır. Bu kurumlarda engelli bireylerin iletişim ve konuşma ile ilgili problemlerini çözümlenmek, bilişsel, motor, duyuşsal, sosyal-duyuşsal ya da davranış problemlerini ortadan kaldırmak, etkilerini minimum düzeye indirmek, sahip oldukları becerilerini fonksiyonel olarak kullanabilmelerini sağlamak, bağımsız yaşam becerilerini geliştirmek amaçlanarak hizmetlere ulaşım hizmeti de eklenmiştir. Devlet, engelli çocukların ilgili hizmetlere erişebilmesi ve bu hizmetlerden faydalanabilmelerini sağlamak için, aileler adına özel öğretim kurumlarına ödeme yapmayı da üstlenmiştir (Metin, 2017, s. 328, 329, 330; Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018; Seylim, 2021, s. 2220, 2221). Günümüzde Çocuklar için Özel Gereksinim Raporu/ÇÖZGER (2019) ve Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018)'ne göre bebeklik döneminden itibaren çocuğun toplumsal yaşama eşit katılabilmesi için bedensel ya da gelişimsel işlev kısıtlılığı olmayan bireylerden farklı sağlık, eğitim, rehabilitasyon, cihaz, ortez, protez, çevresel düzenlemeler ve diğer sosyal ve ekonomik haklara ve hizmetlere erişimleri resmi devlet kurumları ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri tarafından sağlanmaktadır.

Araştırmada merkeze devam eden yedi aileden dördünün devletten maddi destek aldıkları, üç ailenin ise almadıkları ancak belediyenin sağladığı imkânlardan faydalandıkları, ailelerin merkez bünyesindeki psikososyal

servis hizmetlerinden gerekli destekleri aldıkları bulunmuştur. Engelli çocuğa sahip ebeveyn olmak diğer ebeveynlerin sahip oldukları sorumluluklara ek olarak maddi, manevi ve çocuklarının durumlarına göre sağaltımı içeren birtakım zorluklarla başa çıkmayı gerektirmektedir. Engelli çocuğun yaşı, sahip olduğu gelişimsel özellikleri, yetersizlikleri daha fazla tıbbi müdahaleye-rehabilitasyona, eğitime ya da özel şartlara/ihtiyaçlara yol açabilmektedir. Bu, ebeveynlerin iş ve ev yaşamlarına ilişkin önemli kararlar almasını ve düzenlemeler yapmasını gerektirebilmektedir. Örneğin sağlık sorunu olan bir çocuk için, uygun uzmanların ve hizmetlerin sağlanması ekonomik koşulları zorlayabilir. Eğer bu süreç gerektiren bir durumsa, sürecin başarılı bir şekilde işleyebilmesi için zamanın iyi planlanması ya da destek sağlayabilecek diğer kişilerin (aile üyeleri, akrabalar vb.) bulunması gerekebilir. Farklı bir açıdan bakılacak olursa ailenin karşı karşıya kaldığı bu maddi, manevi zorluklar aile üyelerinin topluma, işgücüne katılımını da etkilemekte ve giderek sosyal bir dışlanmaya da yol açmaktadır (Kumcağız ve diğerleri, 2018, s. 2; Özen, 2015, s. 115, 135; Özsoy ve diğerleri, 2006, s. 70; Uğuz ve diğerleri, 2004, s. 42, 43.). Tüm bunlar düşünüldüğünde engelliliğin sadece bir kişiyi değil ona bakım veren diğerlerini de etkilediği anlaşılabilmektedir.

2005 tarihli 5378 sayılı Engelliler Hakkındaki Kanun engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını, toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımının sağlanmasını ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını amaçlamaktadır. Bu kanun ile engelli bireylere, engelli aylığı, bakıma muhtaç engelli aylığı, kurumda bakım hizmetleri, evde bakım hizmetleri gibi hizmetlerin sunulması, belediye, Devlet Demir Yolları ve Türk Hava Yolları'na ait toplu taşıma araçlarından ücretsiz veya indirimli olarak yararlanabilmesi, belediye ve devlet tiyatroları gösterilerini ücretsiz izleyebilmesi sağlanmaktadır. Kullandıkları araç ve gereçler varsa il-ilçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından temin edilebilmektedir. Sürücü belgesine sahip engelli bireyler, yurt içinden aldıkları özel tertibatlı otomobillerde, katma değer vergisi indiriminden yararlanmakta ve taşıt alım vergisinden muaf tutulmaktadır. Çalışma yeterliliğine sahip olabilen engelli bireyler için meslek edindirmeye yönelik yaygın ve örgün eğitimler düzenlenmekte nitelikli iş gücü haline getirilmeye çalışılmaktadır. Devlet kurumlarında yer alabilmeleri amacıyla kadrolara da yerleştirilmektedirler. 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile büyük şehirlerde engelli bireylere yönelik sağlık, eğitim, kültürel ve sosyal hizmetlerin sunulması için gerekli fiziksel düzenlemeler yapılması (erişilebilirlik), tesisler kurulması, etkinlikler planlanması, gerekli kurum ve kuruluşlar ile iş birliği yapılması hususunda yetki ve sorumluluklar belediyelere verilmiştir. Ancak kanunda bahsi geçen yetki ve sorumlulukların tüm belediyeler tarafından yerine getirildiği tam anlamıyla söylenememektedir. Ayrıca engelliliğe ilişkin kanun ya da mevzuatlara bakıldığında odak noktasının engelli bireyler olduğu görülmekle birlikte ailesinin ya da bakım veren kişilerin psikolojik, fiziksel, sosyal ya da maddi olarak iyi oluşlarına ilişkin düzenlemelerin oldukça sınırlı olduğu görülebilmektedir. Araştırmaya katılan ailelerin devam ettikleri merkezde çocuklarının yanı sıra kendileri için de eğitimlere katılmaları ve merkezin psikososyal servisinde destek alabilmelerinin önemli bir hizmet olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılan ailelerden beşi eğitim sürecinde ulaşım ve yemek hizmetleri konusunda zorluk yaşadıklarını, dördü yaşadıkları zorlukların daha çok çocuklarının engel durumlarından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Fiziksel engele sahip çocuğu olan ailelerle, OSB tanıılı çocuğa sahip olan aileler, toplu taşıma araçlarını kullanırken oldukça zorlandıklarını, çocuklarının özellikleri ya da davranışları nedeniyle yolcuların ya da şoförlerin rahatsız edici bakışlarına, sözlü eleştirilerine maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Farklı kültürlerde yapılan çalışmalarda ailelerin çocuklarının davranış problemleri yüzünden rahatsız edici ya da meraklı bakışlar, sözel eleştiriler gibi olumsuz deneyimler yaşadıkları ve dışlanma ile karşılaştıkları bulunmuştur (Arslan 2011, s. 1; Divan ve diğerleri, 2014, s. 1; Gona ve diğerleri, 2016, s. 2; Yavuz, 2016, s. 66). Yemek konusunda ise aileler o dönemde MEB okullarında yemek hizmetinin olmadığını, devam ettikleri merkezde öğlen yemeği ihtiyaçlarını üniversite hastanesinin yemekhanesinden karşıladıklarını, ancak çocuklarını yemekhaneye götürürken oldukça problem yaşadıklarını belirtmişlerdir. Çalışma grubunda ve bugün 30 yaşının üzerinde olan engelli bireylerin, geçmiş dönemde yaşadıkları sorunların hem hizmet aldıkları kurumların hem de ailelerinin imkânlarının sınırlı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Günümüzde yasal mevzuatlarda yer alan "engelli hakları", artık insan hakları kapsamında değerlendirilmektedir. Hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler açısından özellikle erişilebilirlik ve sosyal imkânlar hususunda ciddi adımlar atılmakla birlikte hala istenilen düzeyde değildir. Araştırmada bahsi geçen o dönemde, toplumun engelli bireylere yönelik tutum ve davranışları, engellilere yönelik hizmetlerin yaygın olmayışı, erişilebilirlik imkânının sağlanmaması, ailelerin bu konudaki problemlerinde ne kadar haklı olduklarını da göstermektedir.

Çalışma grubunu oluşturan yedi aileden beşi alınan eğitimin çocuklarının gelişimine katkısı olduğunu belirtmişlerdir. Ailelerden ikisi çocuklarının okuyabildiklerini, basit dört işlemi yapabildiğini, üçü çocuklarının

asgari düzeyde öz bakım becerilerini kazanabildiğini, üçü de çocuklarının motor becerilerinin geliştiğini belirtmişlerdir. Hatta ailelerden birisi çocuğunun, eğitim sayesinde çalıştığını ve emekli olduğunu da belirtmiştir. Bu sonuç eğitim ve rehabilitasyonun, çocukların gelişimleri üzerindeki etkisinin aileleri tarafından fark edildiği yönünde yorumlanabilir. Engelli bireylerin bedensel, zihinsel ve ruhsal olarak farklı gelişmesi, öğrenme kapasitelerinin farklı olması, duyu durumlarının ve algı düzeylerinin farklı olması, onlar için farklı eğitim programlarını zorunlu kılmaktadır (Mengi, 2020, s. 21). Bu programlar çocukların özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre programın planlanmasında, etkinliklerin uygulanmasında, eğitim materyallerinin içeriğinde, eğitim ortamlarında vb. konularda düzenlemeler gerektirmektedir. İyi hazırlanan ve uygulanan programların çocuklara, ailelerine ve öğretmenlerine katkısı herkes tarafından kabul edilmektedir. Alanyazındaki çeşitli araştırmalarda okul öncesi eğitimi, eğitim ortamının, materyallerinin, etkinliklerinin diğer öğretim kademelerine göre çeşitli olması, müfredatının gelişim temelli olması sebebiyle, gelişimsel risk taşıyan ve engelli küçük çocuklar için ilk özel eğitim olarak nitelendirilebilmektedir (MEB, 2013; Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018). Engelli küçük çocuklarla yapılan çalışmalarda okul öncesi eğitimin çocukların gelişimlerini desteklediğine dair önemli sonuçlar bulunmaktadır. Örneğin; Kırkıç & Sayan (2020) destek eğitim odalarında verilen eğitimin okul öncesi kaynaştırma öğrencilerinin psikomotor, bilişsel, dil ve özbakım becerileri üzerinde olumlu etkisi olduğunu, Çerezci (2015) okul öncesi eğitimin özel gereksinimli küçük çocukların en çok sosyal gelişimini ve onu takiben sırasıyla dil, bilişsel, özbakım ve motor gelişim alanlarını desteklediğini, Gottfried ve diğerleri (2019) anaokulu eğitimi alan engelli öğrencilerin bilişsel becerilerini arttırdığını bulmuşlardır. Özen & Ergenekon (2011) erken eğitim programlarına devam eden farklı engel ve yaş gruplarındaki gelişimsel yetersizliği olan çocuklara sunulan etkinlik temelli öğretim uygulamalarının çocukların gelişimlerini desteklediğini bulmuşlardır. Benzer sonuçlar farklı düzeylerde zihinsel yetersizliğe sahip çocuklarla yapılan çalışmalardan da elde edilmiştir. Araştırmacılar eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinden faydalanan çocukların eğitime bağlı olarak eğitsel performanslarının arttığını belirtmişlerdir (Camadan ve diğerleri, 2011, s. 9; Konuker ve diğerleri, 2014, s. 333; Yavuz, 2016, s. 65). Kale & Demir (2017) de destek eğitim odasında eğitim alan kaynaştırma öğrencilerinin, eğitim almayan kaynaştırma öğrencilerine nazaran Türkçe ve Matematik derslerindeki başarılarının arttığını belirtmişlerdir. Mengi (2020)'nin araştırmasında engelli bireylerin devam ettikleri özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde aldıkları eğitimler sonucunda Braille alfabesiyle okumaya geçebildikleri, psiko-motor becerilerinin geliştiği, çocukların ve ebeveynlerinin sosyal çevre ve arkadaş ortamına katılabildikleri, evden farklı bir ortamda bulunmanın ve kurulan ilişkilerin günlük yaşamlarını olumlu yönde etkilediği ve bağımsız yaşam becerilerini geliştirdiği bulunmuştur. Alanyazından elde edilen sonuçlarla bu çalışmadan elde edilen sonuçların benzerlik gösterdiği, özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin engelli çocukların gelişimleri üzerine olumlu katkısı olduğu söylenebilir.

Araştırmada ailelere eğitimden beklentilerinin ne olduğu sorulduğunda tamamının özbakım konusunda çocuklarının kendi ihtiyaçlarını görebilir hale gelmelerini istedikleri bulunmuştur. Çocuklarının bireysel özellikleri ve yetersizliklerine bağlı olarak ailelerin, akademik, motor, sosyal beceriler konusunda da kendilerine yetebilir hale gelmelerini istedikleri bulunmuştur. Ailelerin bu beklentileri aslında çocuklarına sunulan eğitimden memnun olmalarına rağmen yeterince tatmin olmadıklarını göstermektedir. Bu sonucun ailelerin çocuklarının geleceğine ilişkin duydukları kaygıdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Aileler çocuklarının ihtiyaçları olan becerileri kazandıklarında, kendi ihtiyaçlarını karşılayabileceklerine, bağımsız yaşayabileceklerine ve topluma daha uyum sağlayabileceklerine inanmaktadırlar. Ailelere, eğitime yönelik çözüm önerileri sorulduğunda ise ailelerden üçü eğitimin yaşam boyu ve okuldaki gibi her gün olması gerektiğini belirtirken OSB'li çocuğu olan iki aile ise çocuklarının özelliklerine dayanarak, ayrı eğitim almaları ve eğitimin içeriğinin zenginleştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Sağiroğlu (2006) çalışmasında ebeveynlerin, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden, çocuklarının gereksinimlerini karşılamaya yönelik, çocuklarının becerilerini geliştirmeye yönelik, mesleki beceriler edindirmeye yönelik eğitimler sunulmasını beklediklerini, sosyal aktiviteleri içeren etkinliklerin olmasını da istediklerini bulmuştur. Seylim (2021) de farklı engelleri olan çocuklara sahip 27 veli ile yapmış olduğu çalışmada aileler, çocuklarında akademik, sosyal ve duygusal anlamda ilerleme sağlandığından dolayı eğitim kurumlarından memnuniyet duyduklarını belirtmişlerdir. Aileler okul öncesi eğitimden faydalanan çocuklarının dil gelişimlerinin hızlandığına, destek eğitimi alan çocuklarının derslerinde başarılı olduklarına, arkadaşlarıyla anlaşabildiklerine dikkat çekmişlerdir. Ebeveynlerin özel eğitim sınıflarıyla ilgili ulaşım, ücretsiz yemek sorunu, fiziki kapasite ve materyal yetersizliği, ücretli öğretmen sorunu, okula devamsızlık gibi sorunlardan bahsettikleri bulunmuştur. Aileler, sorunların çözümü için özel eğitim ihtiyacı olan çocuklara okul öncesi eğitimin ücretsiz olmasını, evde eğitim uygulamasının okul öncesi dönemde

yaygınlaştırılmasını, özel eğitim sınıfı ve destek eğitim odalarının engel gruplarına göre düzenlenmesini önermektedirler.

Yetişkin engelli bireylerin eğitim sonrasında bağımsız yaşam becerilerine ilişkin görüşlerinde; yedi aileden üçü, çocuklarının kendileriyle; üçü evle ilgili sorumlulukları alabildiklerini, dördü ise çocuklarının kendileriyle ya da evle ilgili herhangi bir sorumluluk alabilecek beceriye sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Engel derecesi orta ve hafif düzeyde olan bireyler içinse kendileriyle ve evle ilgili sorumluluk almaları, ailesiyle, yakın çevresiyle ilişki kurabilmeleri daha olası bir sonuçtur. Bağımsız yaşam becerileri zihin engelli bireyin hiç kimseye bağımlı olmadan yaşayabilmesi için gereklidir. Bağımsız yaşam becerileri; başarıyla ilgili temel becerileri (akademik beceriler), uyumsal becerileri (kişisel ve duygusal beceriler, sosyal beceriler), günlük yaşam becerilerini (öz bakım becerileri, tüketici becerileri, ev içi becerileri, sağlık bakımı) ve mesleki hazırlık ve mesleki becerileri içermektedir. Engelli bireylerin bağımsız yaşam becerilerinden günlük yaşam becerilerini gerçekleştirmede zorluklar yaşadığı çeşitli çalışmalarda belirtilmektedir. Bu becerilerin öğrenilmesi, engelli bireylerin diğer insanlara bağımlılıklarını azaltmaktadır (Wu, 2011, s. 14). Eğitim hayatının, engelli bireylerin bağımsız yaşam becerilerini kazandırması beklenmektedir. Yetişkin engelli bireylerin bağımsız yaşam becerilerini asgari düzeyde kazanmış olması bile onların yaşam kalitelerinin iyileştirilmesinde fark yaratmaktadır (Alwell & Cobb, 2009, s. 82; Çankaya, 2013, s. 29). Günlük yaşam becerilerinin kazanılması engelli bireylerin özyeterliliklerini arttırdığı gibi (Gooden-Ledbetter ve diğerleri, 2007) toplum tarafından sosyal olarak dışlanmalarının da önüne geçmektedir (Abbott & Mc Conkey, 2006, s. 275; Hall, 2010, s. 105; McConkey ve diğerleri, 2005, s. 10). Bunun yanı sıra günlük yaşam becerilerini bağımsız olarak gerçekleştirebilen engelli bireylerin mesleğe yönelik becerileri kazanmaları ve sürdürmeleri olası olmaktadır (Wistow & Schneider, 2003, s. 166).

Araştırmaya katılan ailelerden ikisi çocuklarının sadece kendileriyle, ikisi sadece aile üyeleriyle, beşi de çocuklarının yakın çevresi ile ilişki kurabildiklerini belirtmişlerdir. Beş aile çocuklarıyla; alışverişe, aile arkadaş toplantılarına seyahate, denize ya da pikniğe gidebildiklerini ifade etmişlerdir. Ailelerden beşi çocuklarının özelliklerinden dolayı ev dışında yapılan kalabalık etkinliklere katılmakta zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ailelerin tümü sosyal etkinliklere katılırken sosyal kabulle ilgili sorunlar yaşadıklarını, dışlandıklarını belirtmişlerdir. Araştırma kapsamında değerlendirilen engelli bireylerin engel türleri (OSB ve Serebral Palsi) ve dereceleri (ağır) dikkate alındığında kendileriyle ve evle ilgili sorumlulukları almakta zorlanmaları olağan kabul edilebilir. Özellikle iletişim ve sosyal becerilerdeki yetersizliklerle karakterize olan OSB'li ve ağır derecede zihinsel yetersizliğe sahip bireylerin kurdukları ilişkilerin ebeveynleri ve aile üyeleri ile sınırlı olması da anlaşılabilir. Bu sonuçta engelli bireylerin ailelerinin de etkili olduğu düşünülmektedir. Ailelerin çeşitli sebeplerle engelli çocuklarının sorumluluklarını üstlenmeleri, yeni deneyimlere fırsat tanımamaları, diğerlerinden korumak için sosyal ilişkileri ve etkinlikleri sınırlandırmaları bu sonuca yol açmış olabilir. Öte yandan ailelerin yaşadıkları olumsuz duygu ve deneyimler de onları bu şekilde karar almaya ve davranmaya yöneltmiş olabilmektedir. Ülkemizin toplum yapısına bakıldığında, toplumu oluşturan ailelerin çoğunlukla geleneksel kültürel, ahlaki ve insani değerler açısından iş birliği ve korumacı bir özelliği olduğu söylenebilir. Aile herhangi bir problemi olmayan bireyler için bile, maddi-manevi destek ve koruma görevi üstlenmişken engelli bireyler için aile sağlık, bakım, beslenme, eğitim, istihdam, koruma, destek vb. birçok konuda sorumluluğu üstlenmiş yaşamsal öneme sahip bir kurum haline gelmektedir. Ebeveynler kendilerinden sonra çocuklarının yaşamlarını bağımsız bir şekilde sürdürebilmelerini istemelerine rağmen çocuklarının bu becerileri kazanmalarının önündeki engel olabilmektedirler. Çocuklarının sorumluluklarını üstlenerek, onların işlerini yaparak çocuklarının körelmesine yol açmaktadırlar. Ebeveynlerin bu tutumları toplumun engelli bireylerin gelişim gösteremeyeceğine dair ön yargı geliştirmesine neden olabilmektedir. Bazı ailelerde ebeveynler engelli çocuklarının bakımında diğer aile üyelerine güvenemedikleri gibi yakın çevresindeki bireylere de güvenememektedirler. Bu da hem ailenin hem de engelli bireylerin sosyal ilişkilerini kısıtlamaktadır (Kesgin, 2014, s. 4-5; Öztürk ve diğerleri, 2017, s. 56-57). Engelli çocukların davranışlarında problem var ise aile kendilerinin ve çocuklarının olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalmaması için toplumdan izole olmayı tercih etmektedir ki, bu engelli bireylerin toplumdaki görünürlüğünü ortadan kaldırmakta ve onlara yönelik uygulamaların gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

Aileler yakın çevre olarak; akrabalarını, komşularını ve güven duydukları yıllardır alışveriş yaptıkları çeşitli iş sahiplerini tanımlamışlardır. Ailelerin sosyal etkinliklere katılırken sosyal açıdan dışlanabildiklerini düşünmeleri ya da hissetmeleri, toplum olarak hala bireysel farklılıklara yönelik olumlu tutum ve davranış sergileyemediğimiz bir göstergesi olmaktadır. Divan ve diğerleri (2014), OSB'li çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarının uygunsuz davranışlarından dolayı kendilerini sosyal yaşamdan uzaklaştıklarını, bakım sürecinde de

maddi ve manevi olarak zorlandıklarını ve yeterli destek alamadıklarını bulmuşlardır. Gona ve diğerleri (2016), Kenya’da yaşayan otizmlili çocuklara sahip ebeveynlerin, çocuklarına göre uygun tedavinin olmaması, otizmden dolayı ebeveynlerin damgalanma, maddi ve manevi sıkıntılar yaşama gibi sorunlar yaşadıklarına dikkat çekmişlerdir.

Araştırmaya dâhil olan ailelerin tümü kendilerinden sonra engelli çocuklarının geleceklere konusunda kaygılandıklarını, engelli çocuklarının ileriki yaşamları için bakım/huzur evlerinin kurulması gerektiğini belirtmişlerdir. Ailelerin üçü çocuklarının eğitimle ilgili beklentilerinin olduğunu ifade ederek eğitimin yaşam boyu sürdürülmesini önermişlerdir. Ayrıca ailelerin tümü engelli çocukları için geziler sosyal etkinlikler ve hobi kursları ya da atölyeler oluşturulmasını da önermişlerdir. Yapılan çeşitli çalışmalarda engelli çocukların hemen yaşamın her anında birisine ihtiyaç duyması, temel ihtiyaçlarının karşılanmasındaki güçlükler, evin geçiminin sağlanması, aile düzeninin sürdürülmesi gibi sorumlulukların ebeveynleri olumsuz bir şekilde etkilediği, engelli çocukla ilgili sorumluluklarda ebeveynlerin yalnız kaldığı bulunmuştur (Oktar & Yıldız, 2019, s. 467; Özsoy ve diğerleri, 2006, s. 70-76). Yapılan bazı çalışmalarda da engelli çocuk ailelerinin kendi yaşamları sona erdiğinde çocuklarına ne olacağı kaygısı yaşadıkları ortaya konmuştur (Dereli & Okur, 2008, s. 168; Özsoy ve diğerleri, 2006, s. 69; Ersan & Kizir, 2016, s.299; Uğuz ve diğerleri, 2004, s. 42; Top, 2009, s. 34). Oktar & Yıldız (2019) çocuğunun bakımını üstlenen anneleri ölüm kaygısına sürükleyen faktörlerin başında, annelerin sosyal politikalara dair yeterince bilgilerinin olmamasını belirtmişlerdir. Araştırmacılar evde bakım hizmeti, yatılı bakım ve rehabilitasyon, engelsiz yaşam merkezi, umut evi projesi, geçici ve misafir olarak bakım hizmeti, aile danışma ve rehabilitasyon merkezleri, evde bakıma destek hizmeti gibi hizmetlerin devlet tarafından engelli bireylerin geneli için sunulduğunu belirtmişlerdir. Yasal mevzuatlar ile güvence altına alınsa bile; gerek yapılan bu çalışmadan gerekse alan yazındaki çalışmalardan elde edilen bulgulara göre ebeveynlerin kendilerinden sonra çocuklarının geleceklere ile ilgili kaygılarının devam edeceği söylenebilir.

Sonuç olarak zorunlu eğitim çağını geçmiş olan engelli bireylerin günümüzde sosyal yaşama katılım durumlarını incelemek amacıyla yapılan çalışmada; yetişkin engelli bireylerin tümü tanılandıkları dönemde, yaşadıkları ildeki üniversiteye bağlı merkezden özel eğitim ve rehabilitasyon, temel hareket eğitimi, oral-motor terapi, seramik eğitimi vb. hizmetler almışlar ve MEB’e bağlı özel eğitim okullarına devam etmişlerdir. Ailelerin de merkezin sunduğu psikososyal hizmetlerden faydalandıkları bulunmuştur. Çalışmaya grubundaki ailelerin yarısının devletin sağladığı maddi destekten, bir kısmının belediyelerin sağladığı imkânlardan faydalandıkları belirlenmiştir. Aileler çocuklarının eğitim süreçlerinde ulaşım ve yemek konusunda zorluklar yaşamışlar, fiziksel engel ve OSB’li çocuğa sahip ailelerin çocuklarının yetersizliklerinden dolayı toplu taşıma araçlarını kullanırken zorlandıkları, olumsuz tutum ve davranışlara maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Ailelerin büyük bir kısmı eğitimin çocuklarının gelişimine katkı sağladığını belirtmişlerdir. Zorunlu eğitim yaşını geçmiş engelli bireylerden bazılarının (üç çocuk) kendisi ve evle ilgili sorumluluk alabildiği, büyük bir kısmının ailesi ve yakın çevresi ile ilişki kurabildiği bulunmuştur. Ailelerin çocuklarıyla birlikte bazı sosyal etkinliklere katılabildikleri, ancak kalabalık etkinliklere katılmayı tercih etmedikleri tespit edilmiştir. Ailelerin tamamı eğitim sürecinde, sosyal açıdan olumsuz tutum ve davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ailelerin ilk sırada ifade ettikleri olumsuzluk, MEB bünyesindeki özel alt sınıflara devam eden engelli çocukların, diğer sınıflardaki akranları, diğer aileler hatta bazı öğretmenler tarafından kabulünde yaşanan zorluklardır. Diğer bir olumsuzluk, geçmiş dönemde özel alt sınıflarda eğitime ilişkin imkânların sınırlı olması, bunu giderebilmek için müracaat ettikleri birimler tarafından gerekli desteği görememeleri, özel eğitime yeterince önem verilmemesidir. Yöneticilerin, ailelerin ve eğitimcilerin engelli çocuklara yönelik tutum ve düşüncelerinden dolayı başka bir kuruma ya da ayrı eğitime yönlentmeleri de aileler için oldukça zorlu ve üzücü bir süreç yaşamalarına sebep olmuştur. Çalışma grubundaki ailelerin çocuklarını kabul edebilecek ya da hoşgörü ile yaklaşabilecek okul ve öğretmen arayışları da önemli bir güçlük olmuştur. Ailelerin tümünün kendilerinden sonra engelli çocuklarının geleceklere konusunda kaygılandıkları, bu kaygılarının giderilebilmesi için çocuklarına uygun bakım/huzur evlerinin kurulmasının önemine dikkat çektikleri belirlenmiştir. Ayrıca aileler özel eğitimin yaşam boyu sürdürülmesini, çocukları için sosyal etkinlikler planlanmasını ve hobi edinmelerini sağlayacak kurslar ya da atölyeler oluşturulmasını da talep etmişlerdir.

Yapılan bu çalışmada günümüzde birer yetişkin olan engelli bireylerin geçmiş dönemde, tanılanma, özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine katılma konusunda iyi bir başlangıç yaptığı, yeteneklerini geliştirmeye yönelik eğitimlere katıldıkları, MEB’e bağlı özel eğitim okulları ve özel eğitim kurumları ile eğitimlerini sürdürebildikleri belirlenmiştir. Ailelerce eğitimin çocukların gelişimine katkı sağladığı belirtilse de çalışma grubundaki engelli bireylerin büyük bir kısmının kendileriyle ya da ev ile ilgili herhangi bir sorumluluk alamamaları bağımsız yaşam becerilerini kazanamadıklarını ve ailelerinin üzerindeki bakım sorumluluğunu

hafifletemediklerini göstermektedir. Bu sonuç bağımsız yaşam becerilerinin kazandırılması için eğitimin içeriğinin ve niteliğinin yeniden gözden geçirilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ailelerin engelli çocuklarıyla ilgili gelecek kaygısının azaltılabilmesi için özellikle bağımsız yaşam becerilerinin, eğitim içeriklerinin ve etkinliklerinin öncelik haline gelmesi önemli görülmektedir. Özel eğitim kurumları tarafından engelli bireylere yönelik hizmet çeşitliliğinin daha çok eğitim ve rehabilitasyon ile sınırlı olması, ailelerin çocuklarına yönelik kültürel ve sosyal etkinlik taleplerini gündeme getirmektedir. Özellikle engelli bireylere yönelik yapılacak bu gibi organizasyonlar hem onların becerilerini test edebilecekleri fırsatlar yaratacak hem de sosyal destek sağlayacaktır. Ailelerin çocuklar konusunda sosyal hizmetler ve haklar konusunda bilgilendirilmeye ve desteklenmeye ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir. Ailelerin çocuklarıyla ilgili gelecek kaygılarının ortadan kaldırılamayacağı açıktır. Ancak yapılacak bilgilendirmeler ve yönlendirmeler ile bu kaygı hafifletilebilir. Çalışma grubunu oluşturan ailelere ulaşmanın zorluğu, iletişime geçilen ailelerin bir kısmının yaşadıkları hayal kırıklıkları ve kırgınlıklar sebebiyle araştırmaya katılmayı reddetmeleri, engelli bireylere ilişkin verilere erişimdeki güçlük ya da sınırlı erişim veri çeşitliliğini sınırlandırmıştır. İleride yapılacak çalışmalar için veri çeşitliliğinin sağlanması en büyük katkıyı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Abbott, S. & McConkey, R. (2006). The barriers to social inclusion as perceived by people with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*, 10(3), 275-287.
- Akçin N. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar. S.Rakap & S. Kalkan (Eds.), *Özel Gereksinimli Çocukların Eğitimi* (ss142-167). Nobel Yayınevi.
- Alwell M. & Cobb B. (2009). Functional life skills curricular interventions for youth with disabilities. *Career Development for Exceptional Individuals*, 32(2), 82-93.
- Arslan, S. (2011). *İstanbul'da otistik çocuklar eğitim merkezlerindeki öğrenci ebeveynlerinin yaşamları boyunca karşılaştıkları sorunların incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Ateş, S.(2019). *Otizm spektrum bozukluğundan etkilenmiş çocukların annelerinin okulöncesi eğitim hizmetleri sürecine ilişkin deneyimlerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi].
- BM Engelli Hakları Sözleşmesi, Resmi Gazete, 27288, (14 Temmuz 2009). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm> adresinden 01.12.2021 tarihinde erişildi.
- Burcu, E. (2015). Türkiye'de yeni bir alan: 'engellilik sosyolojisi' ve gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, 52 (2), 319-341.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (19.Baskı) Pegem Akademi.
- Camadan, F., Özer, R. & Şen, G. (2011). Zihinsel engelli öğrencilerin aldıkları eğitimlerin değerlendirilmesi (Rize İli Örneği). *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (I-II), 9-20.
- Çankaya S. (2013). *Zihin engellilere özbakım ve ev içi becerilerinin öğretiminde ailelere yönelik beceri öğretimi yazılımının geliştirilmesi ve değerlendirilmesi* [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi].
- Çerezci, Ö. (2015). *Okul öncesi eğitim kurumlarında yapılan kaynaştırma eğitimi uygulamalarının kaynaştırma kriterleri açısından değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete, 30692, (20 Şubat 2019). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-1.htm> adresinden 20.02.2022 tarihinde erişildi.

- Demirtaş, Z.(2019). Uluslararası antlaşmalar çerçevesinde engellilerin eğitim hakkı. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, 2, 39-59.
- Dereli, F. & Okur, S.(2008). Engelli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164-168.
- Divan, G., Vajaratkar, V., Desai, M. U., Strik-Lievers, L. & Patel, V. (2012). Challenges, coping strategies, and unmet needs of families with a child with autism spectrum disorder in goa, india. *Autism Research*, 5(3), 190-200.
- DSÖ (2011). Dünya engellilik raporu yönetici özeti, <http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/451328710754698/YoneticiOzeti.pdf> adresinden 21.12.2021 tarihinde erişildi. 5687-
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2022). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni, Nisan 22. https://www.aile.gov.tr/media/108892/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan2022.pdf adresinden 06.05.2022 tarihinde erişildi.
- Erişkinler İçin Engellilik Değerlendirmesi Hakkında yönetmelik (2019). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-2.htm> adresinden 15.01.2022 tarihinde erişildi.
- Ersan, T.D. & Kızır, M. (2016). Williams sendromu olan bireylerin ailelerinin deneyimlerinin ve karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17(3), 299-316.
- Glascoe, F.P. (2000) Detecting and addressing developmental and behavioral problems in primary care. *Pediatric Nursing*. 26(3):251-257. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12026388> adresinden 08.02.2022 tarihinde erişildi.
- Gooden-Ledbetter, M.J., Cole, M.T., Maher, J.K. & Condeluci, A. (2007). Self-efficacy and interdependence as predictors of life satisfaction for people with disabilities: Implications for independent living programs. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 27(3), 153–161, <https://content.iospress.com/articles/journal-of-vocational-rehabilitation/jvr00394> adresinden 10.02.2022 tarihinde erişildi.
- Gona, J. K., Newton, C. R., Rimba, K. K., Mapenzi, R., Kihara, M., Vijver, F. V. & Abubakar, A. (2016). Challenges and coping strategies of parents of children with autism on the Kenyan coast. *Rural Remote Health*, 16(2), 1-15.
- Gottfried, A. M., Sublett, C. & Kirksey, J., J. (2019). Students with disabilities attending fulldayversuspart-day kindergarten:short-and long-term effects on achievement. *Early Childhood Research Quarterly*, (49), 175 – 187.
- Gündüz, F.N. (2022). *Engelli çocuğa sahip olan ailelerin eğitim hizmeti ve hakkına ilişkin algıları ve bilgi düzeylerinin incelenmesi* [Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi].
- Halfon, N., Regalado, M. Sareen, H., Inkelas,M., Peck Reuland, C.H. & Glascoe, F.P. (2004). Assessing development in the pediatric office. *Pediatrics*, 113; 1926-1933 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15173463/> adresinden 08.02.2022 tarihinde erişildi.
- Hall, S.A. (2010). *The social inclusion of young adults with intellectual disabilities: a phenomenology of their experiences* [Doctoral Thesis, University of Nebraska].

- Kale, M. & Demir, S. (2017). İlkokullardaki destek oda eğitiminin Türkçe ve matematik derslerindeki başarı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 10 (4), 48-58.
- Karadağ, G. (2014). Özel gereksinimli olan çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadığı zorluklar ve çözüm önerileri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(6), 491-494.
- Kesgin, B.(2014). Engellilere yönelik yerel sosyal politikalar. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 23(4),1-15.
- Kırkıç, K. A. & Sayan, A. (2020). Destek eğitim odalarında verilen eğitimin okul öncesi kaynaştırma öğrencilerinin gelişimine olan etkisinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(2), 1121-1136.
- Konuker, R, Pirpir, A. D, Çiçekler, Y. C, Büyükbayraktar, G. Ç. & Uslu, B. (2014). Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde uygulanan zihinsel engelli birey destek eğitim programının hafif düzeyde zihinsel engelli çocukların görsel algı düzeylerine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 327-340.
- Köten E. & Erdoğan, B. (2014). *Engelli gençler, sosyal dışlanma ve internet*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Kritsotakis, G., Galanis, P., Papastefanakis, E., Meidani, F., Philalithis, A. E., Kalokairinou, A., & Sourtzi, P. (2017). Attitudes towards people with physical or intellectual disabilities among nursing, social work and medical students. *Journal of Clinical Nursing*, 26(23-24), 4951-4963.
- Kuleli-Sertgil, N. (2014). SIATT testi bebeklik döneminde gelişimsel gecikme riski değerlendirmesi ve eğitim programı oluşturulması. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 60-62.
- Kumcağız, H., Bozkurt, Y. & Kurtoğlu, E. (2018). Zihinsel engelli öğrencilerin ailelerinin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-9.
- McConkey, R., Walsh-Gallagher, D. & Sinclair, M. (2005). Social inclusion of people with intellectual disabilities: The impact of place of residence. *Irish Journal of Psychological Medicine*, 22(1), 10-14.
- MEB. (2013). Okul öncesi eğitim programı. <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf> adresinden 17.01.2022 tarihinde erişildi.
- Mengi, A. (2020). Engelli bireylerin gözüyle özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki eğitim durumlarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 19-33.
- Metin, B. (2017). Engellilere yönelik sosyal politikalarda yerel yönetimlerin rolü: Keçiören belediyesi örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19(1), 320-344.
- Moore, V. & Goodson S. (2003) How well does early diagnosis of autism stand the test of time? Follow-up study of children assessed for autism at age 2 and development of an early diagnostic service. *Autism*, 7(1), <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12638764/#:~:text=In%20common%20with%20other%20recent,overa1l%20by%20the%20second%20assessment>. adresinden 03.01.2022 tarihinde erişildi.
- Oktar, M.N. & Yıldız, R. (2019). Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin ölüm kaygısı ile sosyal politikalara güven ilişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(1), 463-498.
- Oliver, M. (2013). The social model of disability: thirty years on. *Disability & Society*, 28 (7). 1024-1026.

- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 30471, (7 Temmuz 2018). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm> adresinden 20.02.2022 tarihinde erişildi.
- Özen A. (2015). *Aile eğitimi: özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim*. Pegem Akademi.
- Özen, A. & Ergenekon, Y. (2011). Özel eğitimde etkinlik temelli öğretim uygulamaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(1), 351-362.
- Özsoy, A.S., Özkahraman, Ş. & Çallı, F.(2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Aile ve Toplum*, 3(9), 69-77.
- Öztürk, Y.E., Şentürk, Ş. & Macit, Y. (2017). Evde bakım hizmeti alan engelli bireye sahip ailelerin bakım verme yüklerinin belirlenmesi: Amasya örneği. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1(1), 48-67.
- Palmer, M. & Harley, D. (2012). Models and measurement in disability: an international review. *Health Policy and Planning*, 27, 357-364.
- Sağiroğlu, N. (2006). *Özel Gereksinimli bireylere sahip ailelerin çocuklarının devam ettiği özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinden beklentileri* [Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi].
- Sapancı, F. (2013). *Sağlık hizmetlerinde engellilik kavramı ve engellilerin sağlık hizmetlerinden yararlanmaları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi].
- Senemoğlu N. (2005). *Gelişim ve öğrenme*. (12. Baskı) Gazi Kitabevi.
- Seylim, E. (2021). Veli görüşlerine göre engelli bireylerin eğitim hakkına erişim durumları: sorunlar ve çözüm önerileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (80), 2272-2292.
- Shakespeare, T. (2018). *Disability the basics*. (First Edition) Routledge.
- Top, Ü. F. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel araştırma. *Çocuk Dergisi* 9 (1), 34-42.
- Uğuz, Ş., Toros F, İnanç, B.Y. & Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların ailelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7: 42-47.
- Vinayagam, R.S. (2019). *Integrated evaluation of disability*. (First Edition) CRC Press.
- WHO. (2015). WHO global disability action plan, 2014-2021. WHO Document Production, 1-25.
- Wistow, R. & Schneider, J. (2003). Users' views on supported employment and social inclusion: A qualitative study of people in work. *British Journal of Learning Disabilities*, 31(4), 166-174.
- World Bank. (2011). World report on disability. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/213131468180899202/text/627830v200ENGL0ity0Summary00Arabic0.txt> adresinden 15.02.2022 tarihinde erişildi.
- World Bank. (2021). Disability inclusion. <https://www.worldbank.org/en/topic/disability#:~:text=Results-One%20billion%20people%2C%20or%2015%25%20of%20the%20world's%20population%2C,million%20people%2C%20experience%20significant%20disabilities> adresinden 10.02.2022 tarihinde erişildi.

- Wu, P.F. (2011). *The effects of video prompting and activity schedules on the acquisition of independent living skills of students who are deaf and have developmental disabilities* [Master Thesis, Graduate School of The Ohio State University].
- Yavuz, F.(2016). *Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin karşılaştıkları sosyal dışlanma sorunsalı üzerine bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıktık Koçman Üniversitesi].
- Yıldırım, A. & Şimşek, H.(2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8.Basım), Seçkin Yayıncılık.
- Zajadacz, A. (2015). Evolution of models of disability as a basis for further policy changes in accessible tourism. *Journal of Tourism Futures*, 1(3), 189-202.
- Zheng, Q., Tian, Q., Hao, C., Gu, J., Tao, J., Liang, Z., Chen, X., Fang, J., Ruan, J., Ai, Q. & Hao, Y. (2016). Comparison of attitudes toward disability and people with disability among caregivers, the public, and people with disability: findings from a cross-sectional survey. *BMC public health*, 16(1), 1-10.
- 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, (2012), Resmi Gazete, 28296, (18 Mayıs 2012). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm> adresinden 20.02.2022 tarihinde erişildi.
- 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları ile Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik, (2016), Resmi Gazete, 29695, (26 Nisan 2016). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160426.htm> adresinden 15.12. 2021 tarihinde erişildi.
- 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 25868, (7 Temmuz 2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf> adresinden 01.12.2021 tarihinde erişildi.

Yazar Katkı Oranı

Araştırma verilerinin toplanması, uygun yöntemin seçimi başta olmak üzere 2. yazarın araştırmaya katkısı %40'dur. Araştırmanın diğer süreçleri için birinci yazarın katkı oranı %60'tir.

Etik Beyanı

Bu çalışma T.Ü. Sosyal Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik kurulunun * E-29563864-050.04.04-62280 nolu kararı ile uygun bulunmuştur.